

Zoran Šućur

LJUDSKI I SOCIOKULTURNI KAPITAL SIROMAŠNIH U HRVATSKOJ

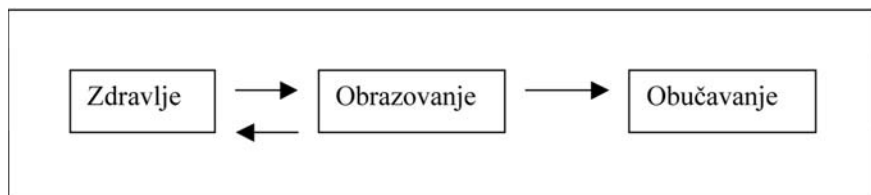
1. Koncepti ljudskog i socijalnog (sociokulturnog) kapitala i njihov utjecaj na životne uvjete siromašnih

Ljudski kapital

Pod pojmom ljudskog kapitala podrazumijevamo vještine, znanja, obrazovanje, zdravlje te obučavanje, koji su važni za rad i proizvodnju (slika 1). Navedeni elementi ljudskog kapitala čine individualna obilježja koja imaju trajniji karakter, kao i neki drugi faktori proizvodnje (strojevi ili zgrade). Važnost investiranja u ljudski kapital prepoznata je u razvijenom industrijskom društvu, osobito nakon široke primjene znanosti u proizvodnome procesu, razvoja novih tehnologija i metoda proizvodnje (Schutz, 1961.; Becker, 1993.). Sigurno je da su u modernim društvima obrazovanje, vještine i znanja ključne komponente individualne i nacionalne produktivnosti. Mnoge relativno bogate zemlje svoj napredak mogu zahvaliti ulaganjima u obrazovanje i zdravlje vlastite populacije te korištenju znanja i talenta svojih građana. Naravno da je za produktivnu ekonomiju, visoki životni standard i ekonomski prosperitet važan ne samo ljudski, nego i fizički kapital (tvornice, oprema, sirovine, strojevi) i odgovarajuće ekonomsko okruženje (slobodno tržište, sloboda izbora obrazovanja, primjeren sustav motiviranja onih koji rade teške i odgovorne poslove, radne navike i sl.). Međutim, bez obrazovanih i obučanih radnika i menadžera fizički kapital neće biti iskorišten na odgovarajući način.

Moderne informatičke tehnologije u sve većoj mjeri zahtijevaju bolje obrazovanu i bolje obučenu radnu snagu. To znači da je razina ljudskog kapitala u određenoj mjeri povezana sa stopama zaposlenosti i nezaposlenosti. Većina nezaposlenih u razvijenim ekonomijama slabije su obrazovani pojedinci, bez radnih iskustava i sudjelovanja u dodatnim programima obučavanja.

Slika 1. Komponente ljudskog kapitala

Ljudski kapital je ključni kapital kojim raspolaže golema većina populacije. Investiranja u zdravlje, obrazovanje i obučavanje pridonose ekonomskom rastu i efikasnosti, ali mogu utjecati na smanjenje ekonomskih nejednakosti i poboljšavanje životnih uvjeta slabije stojećih građana. Niz je dokaza u prilog teze da ulaganja u zdravlje pozitivno utječu na ekonomski rast, produktivnost i obiteljske zarade (Bloom i Canning, 2003.). S druge strane, obrazovanje je glavni kanal mobilnosti u modernim društvima. Tamo gdje su veće razlike u ljudskom kapitalu (obrazovanju, zdravlju, obučavanju), bit će veće i ekonomske nejednakosti. Isto tako, regionalne razlike u mnogim zemljama odražavaju nejednaku razinu ljudskog kapitala, posebice regionalni dispariteti u obrazovanju. Obrazovanje i obučavanje pretvaraju ljudska bića u još vrijedniji ljudski kapital. Postoji čvrsta korelacija između obrazovanja i zarada: više obrazovanje implicira više zarade, a veće zarade vode prema većoj potražnji za obrazovanjem. No obrazovanje pridonosi različitim aspektima razvoja: demokraciji, građanskim pravima, raspodjeli dohotka, zdravlju, ishrani, redukciji siromaštva. Sve se više, u skladu s pristupom bazičnih potreba, obrazovanje priznaje kao osnovna potreba koja pomaže u zadovoljavanju drugih potreba i poboljšanju kvalitete života (Tilak, 2002.). Obrazovanje utječe na

siromaštvo ne samo time što vodi višim zaradama, već podrazumijeva bolje korištenje zdravstvenih usluga, prihvaćanje higijenskih navika i ponašanja povezanih s fertilitetom. Obrazovaniji muškarci i žene nastoje više ulagati u vlastito zdravlje ili zdravlje svoje djece. Veza između obrazovanja i zdravlja neupitna je u mnogim zemljama. Obrazovaniji slojevi stanovništva imaju duži prosječni životni vijek i povoljnije druge zdravstvene indikatore (Payne, 2006.; Pascall, 2006.). Trendovi pokazuju, na primjer, da je pušenje učestalije među osobama koje nemaju više ili fakultetsko obrazovanje i posebice onima koji su napustili školu. Obrazovanje pomaže siromašnima da imaju primjereniju ishranu, ne samo zbog većih mjesečnih primanja i većih izdataka za hranu, već i zato što ih potiče da biraju zdravije namirnice i zdraviju vrstu hrane. Obrazovaniji pojedinci nastoje imati zdraviju ishranu od manje obrazovanih i u onim situacijama kada imaju ista ili slična primanja. Bolje obrazovanje roditelja povezano je s manjim razlikama u obrazovanju njihovih sinova i kćeri (rjeđa je diskriminacija ženskih potomaka). Kao što slika 1 sugerira, obrazovaniji pojedinci češće sudjeluju u cjeloživotnom učenju i programima dodatnog obučavanja nakon stjecanja formalnog obrazovanja. Jednostavno rečeno, »siromaštvo obrazovanja« (*education poverty*) uzrok je »dohodovnog siromaštva« (*income poverty*). Različiti obrazovni pokazatelji povezani su sa siromaštvom: niska stopa participacije djece u školi, visoka stopa ispadanja i neuspjeh u školi, niska stopa nastavljanja školovanja, niska razina obrazovnih postignuća itd.

Sociokulturni (socijalni) kapital

Noviji pristupi siromaštvu, koji polaze od multidimenzionalne prirode siromaštva, ističu važnost socijalnog ili sociokulturnog kapitala za individualno i kolektivno blagostanje. Mnogi uspoređuju socijalni kapital s drugim oblicima kapitala: financijskim, fizičkim i ljudskim. Socijalni je kapital obilježje socijalnog života i on omogućuje akterima da djeluju efikasnije u ostvarivanju zajedničkih ciljeva. Polazeći od utjecajnih radova Colemana (1988.), Putnama (1993., 2000.) i drugih

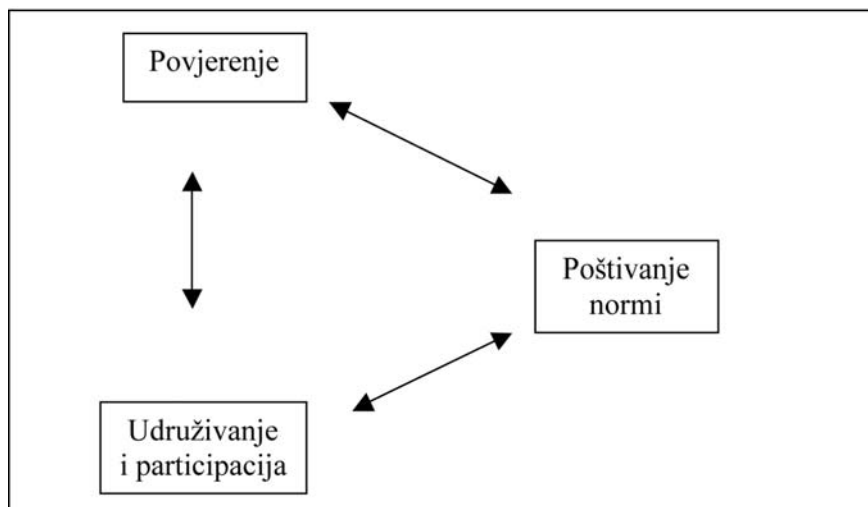
istraživača socijalnog kapitala, proizlazi da je nužan preduvjet za stvaranje socijalnog kapitala formiranje guste mreže socijalnih veza među pojedincima, grupama i organizacijama. Stvaranje socijalnih veza/odnosa središnje je pitanje socijalnog kapitala. Pojedinci stječu socijalni kapital tako što sudjeluju u neformalnim mrežama, registriranim organizacijama, udrugama različite vrste i socijalnim pokretima. Neki tvrde da se jedino sudjelovanje u formalnim organizacijama može definirati kao socijalni kapital, dok drugi i sporadičnu participaciju u socijalnim pokretima smatraju komponentom socijalnog kapitala. Polazi se od toga da članstvo u različitim organizacijama i mrežama omogućuje pojedincima da razviju zajedničke interese i prihvate zajedničke norme, što rezultira višom razinom povjerenja i razumijevanja među pojedincima ili kulturama. Sudjelujući u socijalnim mrežama i odnosima, pojedinci povećavaju vlastite šanse da ostvare određena prava ili naknade. Drugi autori više upozoravaju na recipročnost i uzajamno pomaganje kao bitne odrednice socijalnog kapitala koje pospješuju kolektivno djelovanje. Coleman (1988.) ističe da se socijalni kapital nalazi u socijalnim strukturama, koje moraju imati kapacitet da olakšavaju aktivnosti pojedinih aktera ili dionika (međuovisnost u društvu omogućuje aktivnosti koje su od koristi i pojedincima i društvu).

R. Putnam razlikuje povezujući (*bonding*) socijalni kapital i premošćujući (*bridging*) socijalni kapital (usp. Narayan, 1999.). Prvi opisuje snagu odnosa u kojima ljudi pokazuju brigu i podršku jedni drugima (sličnost po spolu, dobi, etničkoj, rasnoj pripadnosti). Drugi tip socijalnog kapitala stvara odnose među socijalno podijeljenim skupinama (koje nisu slične jedne drugima), dopuštajući tako pojedincima da steknu određene resurse izvan njihove uobičajene grupe. Putnam (2000.) navodi važnu ulogu vjerskih organizacija u stvaranju premošćujućega socijalnog kapitala, a drugi autori pokazuju da vjerski bazirani programi zapošljavanja nastoje proširiti socijalni kapital time što razvijaju dugoročne veze između pojedinaca i religijskih zajednica (Lockhart, 2005.).

Iako postoje različite definicije i pristupi socijalnom kapitalu, on se najčešće definira kao skup normi i vrednota, socijalnih mreža i

djelovanja unutar društvene zajednice ili skupine (Bežovan, 2004.; UNDP, 2001.; Woolcock, 2002.; Šalaj, 2007.). Sukladno tome, mi smo operacionalizirali sociokulturni kapital kao resurs koji se sastoji od triju komponenti ili dimenzija: povjerenja, udruživanja i poštivanja normi (slika 2).

Slika 2. Komponente sociokulturnog kapitala

Izvor: Rimac i Štulhofer, 2004.: 292.

Norme i vrijednosti, koje su oslonjene na određene kulturne tradicije, ključne su za ponašanje ljudi i za načine odnošenja jednih prema drugima. Među posebno važnim normama i vrijednostima treba izdvojiti povjerenje i uzajamnost u društvu, jer su one ključne za suradnju i za socijalnu i političku stabilnost. Povjerenje u ovom slučaju nadilazi okvire obiteljske ili šire srodničke lojalnosti: ono pretpostavlja spremnost na suradnju s nepoznatim osobama u okviru socijalne zajednice. Povjerenje pretpostavlja postojanje zajedničkih pogleda na društvene odnose i osjećaj za zajedničko (opće) dobro. Zahvaljujući povjerenju, smanjuju se nepotrebni troškovi u gospodarskim odnosima i pospješuje djelotvornost političkog i drugih sustava.

Povjerenje je nužno za funkcioniranje društva, ali je važan resurs i za pojedinca.

Druga komponenta socijalnog kapitala jest udruživanje s drugim pojedincima i kolektivno djelovanje. Pojedinci kroz različite organizacije, udruge, društvene mreže stječu osobna iskustva suradnje, uspostavljaju osobne kontakte i nastoje ostvariti interese koji se ne mogu ostvariti isključivo individualnim djelovanjem. Nesumnjivo je da je ta komponenta socijalnog kapitala povezana s razinom povjerenja i uzajamnosti.

Treća odrednica socijalnog kapitala je poštivanje normi. Ona je povezana s prethodnim dvjema. Sigurno da će spremnost pridržavanja normi ovisiti o tome kako se drugi ponašaju u društvu i o tome što nam donosi takvo ponašanje. Tamo gdje postoji masovno zaobilaženje ključnih normi (posebice norme reciprocnosti), kolektivno djelovanje, koje se temelji na suradnji, bit će sporadično i neučinkovito.

Putnam (2000.) nalazi da su pojedinci koji su uključeni u socijalne mreže i više vjeruju ljudima sretniji, zdraviji, bogatiji i bolje obrazovani nego oni s manje socijalnih kontakata i manje povjerenja. Wollebæk (2003.) je našao veću razinu povjerenja među članovima dobrovoljnih organizacija (političkih i nepolitičkih). Socijalno nepovjerenje je prepreka za plodnije socijalne interakcije, posebice ukoliko one sadržavaju određeni rizik.

Utjecaj ljudskog i socijalnog kapitala na siromaštvo: neki istraživački nalazi

Nekoliko je pitanja važno prilikom analize utjecaja ljudskog i sociokulturnog kapitala na smanjenje siromaštva. Siromašni po definiciji ne raspolazu financijskim kapitalom, ali što je s njihovim ljudskim i socijalnim kapitalom? Koji je tip ljudskog ili socijalnog kapitala važniji za redukciju siromaštva? Može li strategija socijalnog kapitala zamijeniti druge strategije ublažavanja siromaštva?

Jedan je broj autora pokušao odgovoriti na pitanje: jesu li socijalne mreže siromašnih i nesiromašnih iste i jesu li mreže nesiromašnih

otvorene za siromašne? Participacija u socijalnim mrežama povezana je s određenim koristima i troškovima. Čini se da siromašni i nesiromašni ne participiraju u istim mrežama. Siromašni nisu u pravilu članovi onih socijalnih mreža i institucija koje mogu biti korisne prilikom traganja za adekvatnim zaposlenjem ili pristojnim stanovanjem. Ograničeno vrijeme kojim siromašni raspolažu ne dopušta im ili smanjuje njihovo sudjelovanje u mrežama koje su orijentirane na neprofitne aktivnosti (Øyen, 2002.). Mreže siromašnih okrenute su strategijama preživljavanja i temelje se na simetričnim obrascima uzajamnih očekivanja (Šućur, 2001.). No, za siromašne je važna obiteljska potpora, koja može biti vrlo rastegnuta u geografskom ili srodničkom pogledu. Siromašni češće sudjeluju u privremenim interesnim grupama koje se bore za određena javna dobra, a koje su obično pod kontrolom nesiromašnih. Kvalitativno istraživanje siromaštva u Hrvatskoj (Gomart, 2000.; UNDP, 2003.) pokazalo je da su socijalne mreže siromašnih u Hrvatskoj također oskudne i ograničene na male trogeneracijske obitelji. Siromašni su često isključeni iz efikasnih socijalnih mreža, jer su prisiljeni obraćati se za pomoć ljudima koji su u sličnoj ekonomskoj situaciji kao i oni, iako učinkovitost socijalnih mreža ovisi o situaciji i području aktivnosti (razina urbanizacije, zapošljavanje, stanovanje, zdravstvena skrb itd., Rose, 1998.).

Strategije socijalnog kapitala, smatra Øyen (2002.), teško mogu biti uspješne u redukciji siromaštva. Sva su društva, bilo razvijena ili nerazvijena, stratificirana i siromašni se nalaze na dnu stratifikacijske ljestvice. Grupe unutar stratifikacijskoga sustava su manje ili više zatvorene. Da bi netko bio punopravni član socijalne mreže, treba dati određeni materijalni ili nematerijalni doprinos toj mreži. Čini se da siromašni mogu relativno malo pridonijeti mrežama nesiromašnih u pogledu materijalnih resursa, a njihovi nematerijalni resursi nisu u pravilu cijenjeni, jer dolaze iz posve drugoga »kulturnog« okruženja ili konteksta.

Studije o korisnicima socijalne pomoći više su bile fokusirane na ulogu ljudskog, nego socijalnog kapitala. Nije sporno da ulaganja u ljudski kapital (znanje, vještine, obrazovanje) mogu pomoći pojedincu da priskrbi resurse koji će mu osigurati životni standard iznad egzisten-

cijalnog opstanka. Međutim, je li to moguće ostvariti i ulaganjima u socijalni kapital (kroz angažman u određenim socijalnim interakcijama i mrežama)? Socijalne mreže pružaju informacije i utjecaj. Socijalni bi kapital trebao olakšavati dostupnost informacija i smanjivati troškove dolaska do znanja ili vještina unutar mreža. Veći bi socijalni kapital trebao voditi točnijim informacijama o slobodnim radnim mjestima i načinima dolaska do njih. Veći socijalni kapital kojim pojedinci raspolažu može utjecati na one koji imaju važne uloge u donošenju odluka (u procedurama o zapošljavanju, ostvarivanju određenih prava i sl.). Jedno je američko istraživanje potvrdilo da je socijalni kapital efikasan način pružanja potpore siromašnim osobama koje nastoje ostvariti tranziciju u svijet zaposlenja (Lockhart, 2005.).

Istraživanja u skandinavskim zemljama (Kumlin i Rothstein, 2005.; Hyggen, 2006.) pokazuju da je ljudski kapital važniji za povjerenje i izbjegavanje socijalne ovisnosti nego socijalni kapital. Sudjelovanje u mrežama i organizacijama može biti dobro, ali ono samo po sebi ne proizvodi povjerenje. Visoka razina povjerenja u skandinavskim zemljama može se, jednim dijelom, objasniti univerzalističkom socijalnom državom. Kada su u pitanju socijalne naknade koje se baziraju na provjeri dohodovnog i imovnog stanja (*means-tested benefits*), njihovo dobivanje često ovisi o diskrecijskim odlukama socijalnih radnika ili administrativnih službenika. Npr. potencijalni korisnik socijalne pomoći može biti prisiljen prikriti određene informacije, kako bi ostvario to pravo. Kada pojedinci sudjeluju u izvjesnom varanju i prikrivanju pravog stanja stvari, imat će manje povjerenja u druge ljude. Stoga kontakti sa socijalnim institucijama koje daju *means-tested* (diskrecijske) naknade smanjuju razinu socijalnog povjerenja, a povjerenje povećavaju institucije koje dodjeljuju univerzalne naknade.

2. Metodološke napomene

Ciljevi studije

Namjera je ove studije analizirati komponente ljudskog i socio-kulturnog kapitala siromašnih u Hrvatskoj te utvrditi razlike u razini

socijalnog i ljudskog kapitala između siromašnih i nesiromašnih. Osim toga, cilj je bio analizirati elemente ljudskog i socijalnog kapitala siromašnih u Hrvatskoj u komparativnoj perspektivi. U tom su pogledu obilježja socijalnog i ljudskog kapitala siromašnih uspoređivana u Hrvatskoj, Sloveniji i dvjema grupacijama zemalja EU: tzv. starim članicama EU (EU15) i novim članicama EU (EU10). Grupacija EU15 odnosi se na zemlje koje su postale članice EU prije 2004.: Austrija, Njemačka, Italija, Nizozemska, Velika Britanija, Švedska, Finska, Danska, Luksemburg, Belgija, Španjolska, Grčka, Portugal, Irska i Francuska, dok se grupacija EU10 odnosi na zemlje koje su postale članice EU u svibnju 2004.: Malta, Cipar, Slovenija, Češka Republika, Slovačka, Mađarska, Poljska, Litva, Latvija i Estonija. Osim toga, izdvojili smo Sloveniju zbog zajedničkoga socijalnog i političkog naslijeđa. Prosjeci za obje grupacije zemalja EU dobiveni su na ponderiranim rezultatima, što znači da su mnogoljudnije zemlje u većoj mjeri utjecale na prosjek nego one s manjim brojem stanovnika.

Uzorak i izvori podataka

Kao glavni izvor podataka za analizu ljudskog i socijalnog kapitala siromašnih poslužilo je Europsko istraživanje o kvaliteti života (*European Quality of Life Survey – EQLS*), koje je provedeno u svim zemljama EU i zemljama kandidatima u 2003. godini (Arendt, 2003.). Istraživanje kvalitete života pokrenula je European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. S obzirom da Hrvatska nije bila obuhvaćena istraživanjem iz 2003., UNDP Hrvatska proveo je isto istraživanje u prvoj polovici 2006. godine (UNDP, 2007.). Veličina uzorka u većini zemalja EU bila je oko 1000 ispitanika, uz iznimku »manjih« zemalja (Cipar, Luksemburg, Estonija, Malta i Slovenija), u kojima su uzorci iznosili oko 600 ispitanika. U svim zemljama uzorak je bio reprezentativan, a obuhvaćao je osobe stare 18 i više godina, slučajno odabrane u kućanstvu. U Hrvatskoj je ukupni uzorak bio puno veći nego u zemljama EU, jer se željelo da uzorak bude reprezentativan na razini županija. Tako je uzorak u Hrvatskoj imao 8411 ispitanika.

Osim istraživanja o kvaliteti života, prilikom analize povjerenja u različite institucije društva korišteno je istraživanje Praćenje siromaštva u Hrvatskoj, koje su početkom 2004. godine proveli Hrvatski Caritas i Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve. Istraživanje je provedeno na troetapno stratificiranom uzorku probabilističkoga tipa. Uzorkom je bilo obuhvaćeno 1216 osoba starijih od 18 godina, koje su slučajno birane u kućanstvu.

Definiranje praga siromaštva

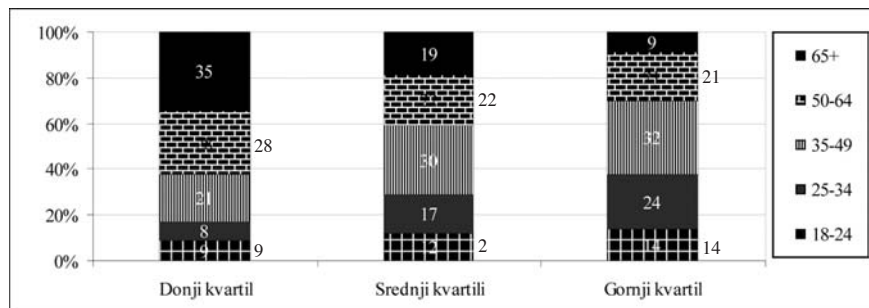
Siromaštvo se mjerilo preko koncepta raspoloživog dohotka. Ukupni mjesečni dohodak svakoga kućanstva pretvoren je u tzv. ekvivalentni dohodak, koristeći se modificiranom OECD-ovom ljestvicom, koja prvom odraslom članu kućanstva pripisuje koeficijent 1, ostalim odraslim članovima kućanstva koeficijent 0,5, a djeci koeficijent 0,3. Prema toj ljestvici, potrebna potrošnja drugih odraslih članova kućanstva iznosi 50%, a djece 30% potrošnje prvog odraslog člana kućanstva. To znači da se ekvivalentni kućanski dohodak izračuna na način da se ukupni neto mjesečni dohodak podijeli sa zbrojem koeficijenata koji se pripisuju svakom članu kućanstva. Na kraju se svakom članu kućanstva pripisuje isti ekvivalentni dohodak, uzimajući u obzir različite potrebe pojedinih članova kućanstva i ulogu zajedničke kućanske potrošnje. Na temelju visine ekvivalentnoga mjesečnog dohotka ispitanici su podijeljeni u dohodovne kvartile (svaki kvartil obuhvaća po 25% ispitanika). Među siromašne smo uvrstili one ispitanike koji se nalaze u donjem dohodovnom kvartilu. To je sukladno rezultatima mnogih istraživanja siromaštva koja pokazuju da se apsolutno i relativno siromašni u Hrvatskoj i zemljama EU nalaze među 20% osoba s najnižim dohocima. Ako maksimalnoj stopi relativnog siromaštva od 20% dodamo 5% onih koji se nalaze odmah iznad linije siromaštva, imajući na umu da linije siromaštva ljude dijele u dvije vrlo grube kategorije (siromašni i nesiromašni), onda sa sigurnošću možemo konstatirati da se gotovo svi siromašni nalaze u donjem dohodovnom kvartilu. Isto tako, nesiromašne smo

podijelili u dvije kategorije. Gornji kvartil bi obuhvaćao »bogatije« slojeve, dok bi se u srednjim kvartilima (drugi i treći kvartil) nalazili građani s »prosječnim« dohotkom.

Dobna struktura i radni status ispitanika po kvartilima i grupacijama zemalja

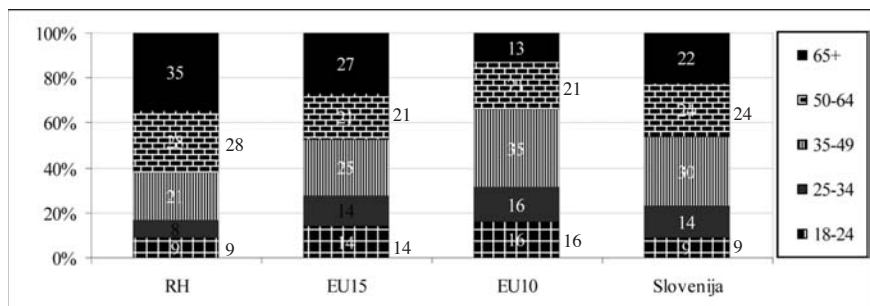
Iz ranijih istraživanja siromaštva znamo da se profil siromaštva u Hrvatskoj donekle razlikuje od onoga u zemljama EU. Naime, među siromašnima u Hrvatskoj prezastupljena je starija i umirovljenička populacija (World Bank, 2006.; Šućur, 2005., 2006.). Istraživanje o kvaliteti života također je pokazalo da starije osobe (65+) žive uglavnom u kućanstvima koja po dohotku pripadaju donjemu dohodovnom kvartilu (slika 3). Više od trećine građana iz donjega kvartila ima više od 64 godine, u odnosu na petinu iz srednjih kvartila i desetinu iz gornjega kvartila. U gornjem je kvartilu gotovo četiri puta manje osoba starije dobi nego u donjem kvartilu. Takav omjer nije karakterističan ni za jednu drugu dobnu skupinu. Starije osobe i umirovljenici u Hrvatskoj imaju veći rizik siromaštva nego starije osobe i umirovljenici u zemljama EU (slika 4). Posebice je velika razlika u dobnoj strukturi donjega kvartila između Hrvatske i drugih tranzicijskih zemalja, u kojima je oko 2,5 puta manje starijih osoba unutar donjeg dohodovnog kvartila. Isto je tako zamjetno da su osobe u kasnoj zreloj dobi (50–64) u Hrvatskoj češće u donjem kvartilu nego u zemljama EU,

Slika 3. Dobna struktura dohodovnih kvartila u RH (18+)

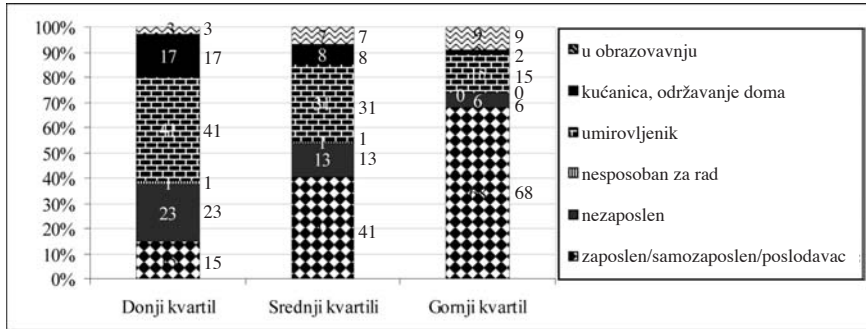
dok je obratna situacija kada su u pitanju mlađe osobe ili osobe zrele dobi (18–50).

Slika 4. Dobna struktura donjega kvartila u RH i odabranim zemljama (18+)

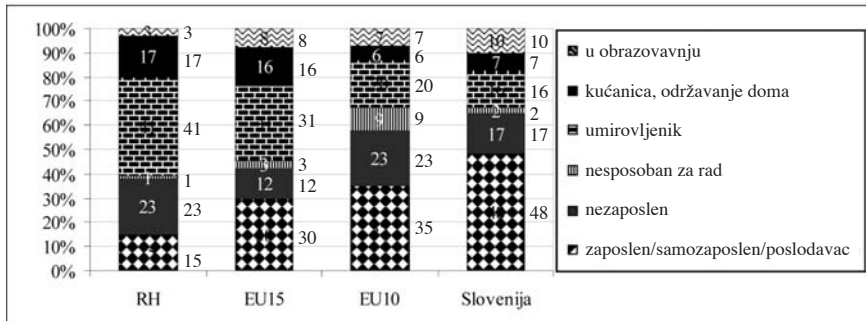

Naravno da dobna struktura dohodovnih kvartila utječe na radni, odnosno zaposlenički status. Prije svega, u Hrvatskoj je u prvom kvartilu puno veći udio umirovljenika, a značajno manji udio zaposlenih ili onih koji ostvaruju zarade na tržištu rada, nego u ostalim kvartilima (slika 5). Isto tako, gotovo četvrtinu osoba starijih od 18 godina u donjem kvartilu čine nezaposlene osobe. Drugim riječima, dominantnu većinu u donjem kvartilu čine osobe izvan tržišta rada i nezaposleni. No, velike su razlike u radnom statusu osoba donjega dohodovnog kvartila između Hrvatske i grupacija zemalja EU (slika 6). U zemljama EU, ili tranzicijskim zemljama članicama EU, udio zaposlenih i samozaposlenih unutar donjega kvartila u prosjeku je barem dvostruko veći nego u Hrvatskoj. U Sloveniji je gotovo polovica građana unutar prvoga kvartila zaposlena ili samozaposlena. S druge strane, u Hrvatskoj je puno veći broj umirovljenika u donjem kvartilu, posebice u odnosu na zemlje EU10 ili na Sloveniju. Udio nezaposlenih unutar donjega kvartila jednak je u Hrvatskoj i u zemljama EU10, a gotovo dvostruko veći nego u zemljama EU15. Valja napomenuti da je među pripadnicima donjega kvartila u Hrvatskoj dvostruko manje onih koji se nalaze u procesu školovanja, nego u zemljama EU15 ili EU10.

Slika 5. Radni status u RH prema kvartilima (18+)

Slika 6. Radni status u donjem kvartilu u RH i odabranim zemljama (18+)

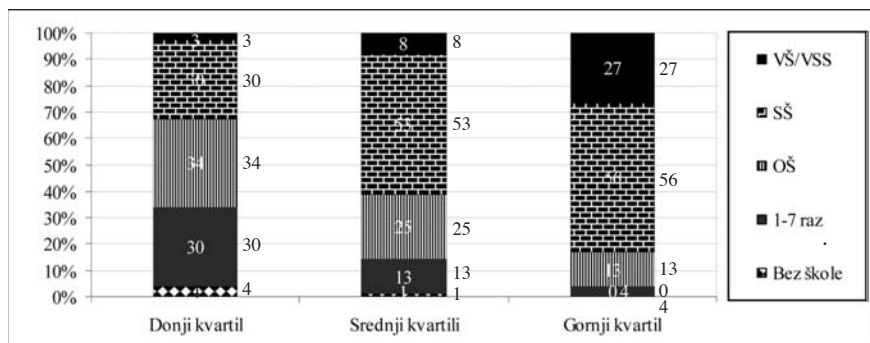

S obzirom da je ljudski kapital presudan za položaj na tržištu rada, u nastavku ove studije analizirali smo dimenzije ljudskoga kapitala samo na radnoaktivnom kontingentu stanovništva, u dobi od 18 do 64 godine (osobe u aktivnoj dobi od 15 do 17 godina nisu bile obuhvaćene uzorkom). To ne znači da je ljudski kapital nevažan za siromašnu populaciju iznad 64 godine. On može utjecati na to da netko ostane na tržištu rada ili zadrži veze s tržištem rada i nakon 64 godine te da ostvari dodatne prihode. Međutim, ulaganje u ljudski kapital ne može biti ključna strategija izlaska iz siromaštva za stariju populaciju. S druge strane, komponente socijalnoga kapitala analizirane su na ukupnoj populaciji staroj 18 i više godina (18+). Ovdje smo pošli od pretpostavke da socijalni kapital može biti važan resurs i za siromašne starije osobe prilikom ostvarivanja određenih socijalnih prava/naknada ili ublažavanja socijalne isključenosti.

3. Ljudski kapital siromašnih

Ključni element ljudskog kapitala jest obrazovanje. Dosadašnja istraživanja siromaštva u Hrvatskoj (World Bank, 2000., 2006.; Šućur, 2006.) potvrdila su snažnu povezanost između obrazovanja i rizika siromaštva. Stjecanje bilo kakva oblika srednjoškolskog obrazovanja povezano je s ispodprosječnim rizikom siromaštva. Rizik apsolutnog siromaštva za osobe u kućanstvima koja vode osobe bez obrazovanja ili maksimalno s osnovnoškolskim obrazovanjem dva do tri puta je veći od prosječnoga (World Bank, 2006.). S druge strane, stopa apsolutnog siromaštva za kućanstva koja vode osobe s višom ili visokoškolskom naobrazbom bila je niža od 1%.

Slika 7. Stupanj obrazovanja u RH prema kvartilima (18–64)

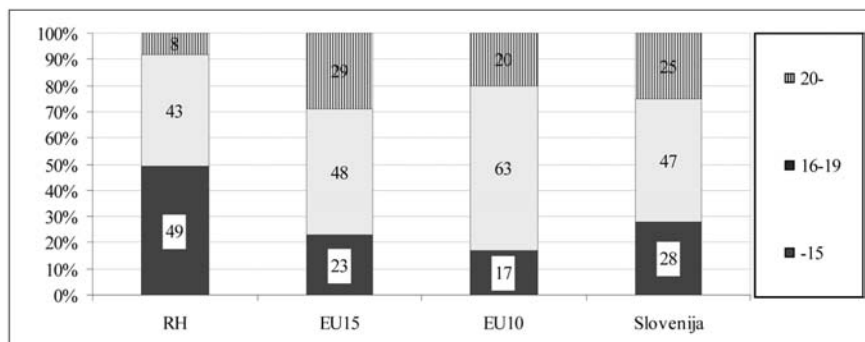

Evidentna je razlika u obrazovnoj strukturi dohodovnih kvartila u Hrvatskoj (slika 7). Većina siromašnih (odnosno ispitanika iz donjega kvartila) u dobi od 18 do 64 godine ima tek osnovnoškolsko obrazovanje ili manje od toga (64%), a više od trećine nema završenu osnovnu školu. Tek 3% siromašnih ima višu ili visoku stručnu spremu, što je oko tri puta manje nego u srednjim kvartilima i devet puta manje nego u gornjem kvartilu.

Kada usporedimo stečeno obrazovanje siromašnih u Hrvatskoj s onim u zemljama EU, proizlazi da siromašni u Hrvatskoj imaju najnepovoljniju obrazovnu strukturu (slika 8). Gotovo polovica njih završila je svoje obrazovanje do 15. godine života (taj je udio u zemljama EU15 dva puta manji, a u zemljama EU10 gotovo tri puta

manji nego u Hrvatskoj). Manje od desetine siromašnih u Hrvatskoj školovalo se do 20. godine ili duže (dva do tri i pol puta manje nego u grupacijama zemalja EU). Također, siromašni u Sloveniji imaju znatno povoljniju obrazovnu strukturu nego siromašni u Hrvatskoj. Podaci o obrazovnoj strukturi siromašnih, koji se nalaze u radnoaktivnoj dobi, govore o njihovoj poziciji na tržištu rada. Nepovoljnija obrazovna struktura siromašnih u Hrvatskoj dijelom je odgovorna za njihovu veću nezaposlenost (naravno, na nezaposlenost utječu i opće stanje ekonomije i gospodarski ciklusi). Međutim, gotovo sve zemlje imaju veći udio zaposlenih i samozaposlenih unutar donjega kvartila u odnosu na Hrvatsku, i te su razlike vrlo izražene.

Slika 8. S koliko ste godina završili cjelokupno obrazovanje, donji kvartil u RH i odabranim zemljama (18–64)

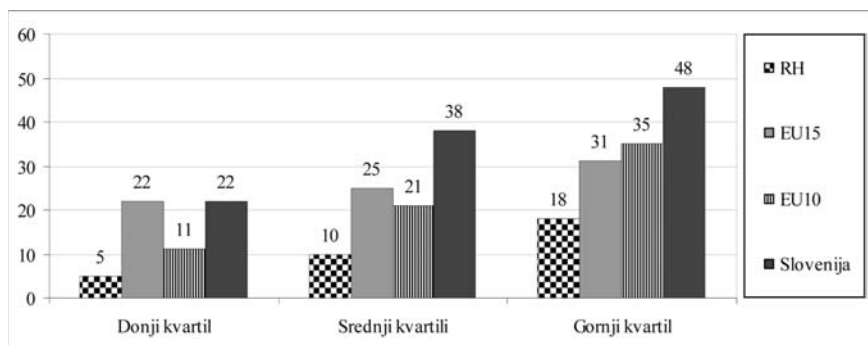

Osim redovitog obrazovanja, sve je važnija uloga cjeloživotnog učenja i usavršavanja u uvjetima dinamične ekonomije i brzih promjena u procesima proizvodnje. Znanja stečena redovitim obrazovanjem uglavnom zastarijevaju znatno prije odlaska u mirovinu. U pravilu, obrazovaniji pojedinci su u boljem položaju na tržištu rada u odnosu na slabije obrazovane ne samo zbog stečenog formalnog obrazovanja, već i zbog spremnosti da sudjeluju u cjeloživotnom učenju. Drugim riječima, obrazovaniji pojedinci češće participiraju u permanentnom obrazovanju. Vidimo iz slike 9 da pojedinci iz gornjega kvartila, a to znači obrazovaniji, u svim zemljama češće pohađaju obrazovne tečajeve ili različite programe obuke i osposobljavanja, nego pojedinci iz srednjih ili donjega kvartila.

Na taj način još više poboljšavaju svoj položaj na tržištu rada u odnosu na slabije obrazovane pojedince iz nižih kvartila.

Očito je da je sudjelovanje u cjeloživotnom obrazovanju u Hrvatskoj znatno slabije nego u grupacijama zemalja EU, bez obzira na dohodovne kvartile i razinu materijalnoga blagostanja. Otprilike, stopa participacije u cjeloživotnom učenju dvostruko je niža u Hrvatskoj nego u zemljama EU. Razlika je najveća upravo u kvartilu najsiromašnijih. Dok je tek 5% siromašnih u dobi od 18 do 64 godine sudjelovalo u prošloj godini u obrazovnim tečajevima ili programima obučavanja, taj je udio u zemljama EU10 dvostruko veći, a u zemljama EU15 i Sloveniji oko četiri i pol puta veći. Dok u zemljama EU15 siromašni pohađaju obrazovne tečajeve i programe osposobljavanja gotovo jednako kao i nesiromašni pojedinci iz srednjih kvartila, u Hrvatskoj i zemljama EU10 siromašni dvostruko rjeđe pohađaju spomenute tečajeve i programe nego nesiromašni iz srednjih kvartila. Siromašni u Sloveniji i zemljama EU15 češće sudjeluju u cjeloživotnom obrazovanju nego pripadnici gornjega kvartila u Hrvatskoj. Stoga nije iznenađujuće da je prosječna razina zadovoljstva obrazovanjem u Hrvatskoj niža nego u bilo kojoj članici EU (Matković, 2007.).

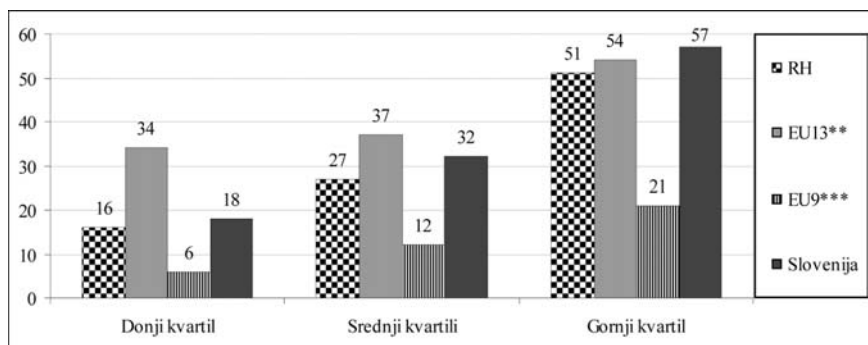
Slika 9. Pohađate li trenutno ili ste pohađali neki obrazovni tečaj ili program obuke/osposobljavanja u toku prošle godine (18–64)

Poznavanje stranih jezika (posebice engleskoga) postaje sve važniji element ljudskog kapitala u procesu širenja zajedničkoga europskog tržišta i pristupa EU. Naravno da je poznavanje jezika povezano s

postignutim stupnjem obrazovanja. Stoga je razumljivo i očekivano da ispitanici iz viših kvartila bolje razumiju pisani engleski jezik (slika 10). Prilikom usporedbe poznavanja pisanog engleskog jezika iz analize smo izbacili zemlje u kojima je engleski službeni jezik (Malta, Velika Britanija i Irska). Ispitanici iz zemalja EU 9 (isključena Malta) slabije poznaju i razumiju pisani engleski jezik nego ispitanici iz Hrvatske, Slovenije i zemalja EU13 (isključene Velika Britanija i Irska), bez obzira na dohodovne kvartile. Ako se ograničimo samo na donji kvartil, onda je broj siromašnih ispitanika iz Hrvatske koji dobro razumiju pisani engleski podjednak onom u Sloveniji, dvostruko manji nego u EU13 i oko dva i pol puta veći nego u zemljama EU9.

Slika 10. Koliko dobro čitate engleski jezik* (18–64)

* Podaci (%) se odnose samo na one koji su odgovorili da »jako dobro« ili »prilično dobro« čitaju engleski jezik.

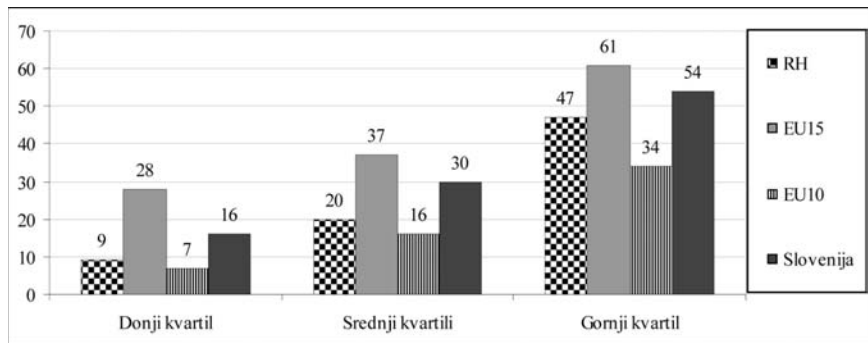
** Obuhvaća grupaciju zemalja EU15 bez Velike Britanije i Irske.

*** Obuhvaća grupaciju zemalja EU10 bez Malte.

Osim poznavanja stranoga jezika, elektronička pismenost postaje novi oblik pismenosti u suvremenom društvu i ekonomiji. Ako korištenje interneta prihvatimo kao indikator elektroničke pismenosti, možemo konstatirati da je stanje elektroničke pismenosti povoljnije u Hrvatskoj nego u zemljama EU10, a nepovoljnije nego u Sloveniji i zemljama EU15 (slika 11). Ispitanici iz kvartila s višim dohotkom u svim zemljama češće se služe internetom. Kada su u pitanju siromašni, izražena je razlika između zemalja EU15 i tranzicijskih zemalja, uključujući i

Hrvatsku. Gotovo 30% siromašnih u zemljama EU15 koristi se internetom barem nekoliko puta tjedno, dok je taj udio u Hrvatskoj triput, a u zemljama EU10 četiri puta manji. Siromašni (ali i nesiromašni) u Sloveniji češće se koriste internetom nego oni u Hrvatskoj. Možemo pretpostaviti da pojedinci koji češće upotrebljavaju internet bolje poznaju informatičke tehnologije i veći broj kompjutorskih programa te su bolje informirani o situaciji na tržištu rada. Isto tako, nezaposleni siromašni mogu putem interneta dobiti dodatne informacije o slobodnim radnim mjestima ili mogućnostima obučavanja.

Slika 11. Koliko ste se često koristili internetom u posljednjih mjesec dana* (18–64)

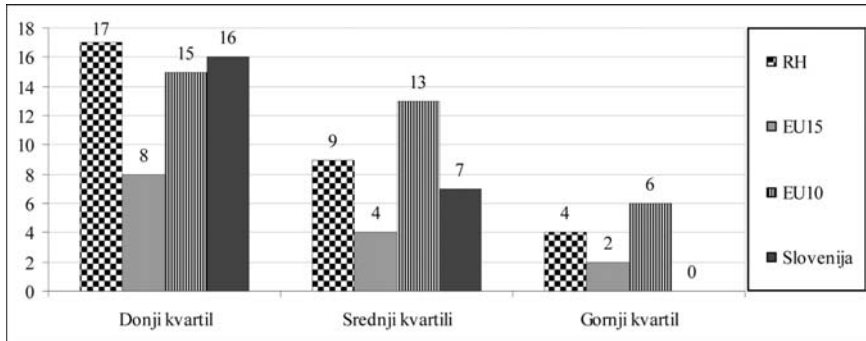

* Podaci (%) se odnose samo na one koji su odgovorili da su se u posljednjih mjesec dana »gotovo svaki dan« ili »nekoliko puta tjedno« koristili internetom.

Obrazovanje i obučavanje ovise uvelike o zdravstvenom statusu pojedinca. Pojedinci koji imaju ozbiljnijih zdravstvenih problema vjerojatno će imati slabije obrazovanje, manje će biti spremni, zbog zdravstvenih okolnosti i ograničenih financijskih resursa, sudjelovati u cjeloživotnom učenju, što znači da će imati i ograničene šanse za zapošljavanje ako su nezaposleni. Isto tako, zdravstveni status zaposlenih utječe na produktivnost i njihove zarade. Ako pojedinci češće izostaju s posla zbog bolesti, dobivat će naknade za bolovanje koje su niže od uobičajenih zarada. Zdravstveni status može utjecati i na mogućnosti zadržavanja određenih radnih mjesta.

Podaci o samoprocjeni zdravlja nedvosmisleno pokazuju da je zdravstveno stanje povezano s materijalnom situacijom, odnosno s visinom dohotka (slika 12; usp. Šućur i Zrinščak, 2007.). Siromašni u svim zemljama češće svoje zdravlje procjenjuju lošim nego nesiromašni. Osobito su izražene razlike u samoprocjeni zdravlja između krajnjih kvartila. Broj siromašnih u dobi od 18 do 64 godina koji procjenjuju svoje zdravlje lošim, dvostruko je veći u zemljama EU10, Hrvatskoj i Sloveniji nego u zemljama EU15. Nema neke bitne razlike u samoprocjeni zdravlja siromašnih između Hrvatske i drugih tranzicijskih zemalja.

Slika 12. Udio (%) ispitanika koji zdravlje ocjenjuju lošim (18–64)

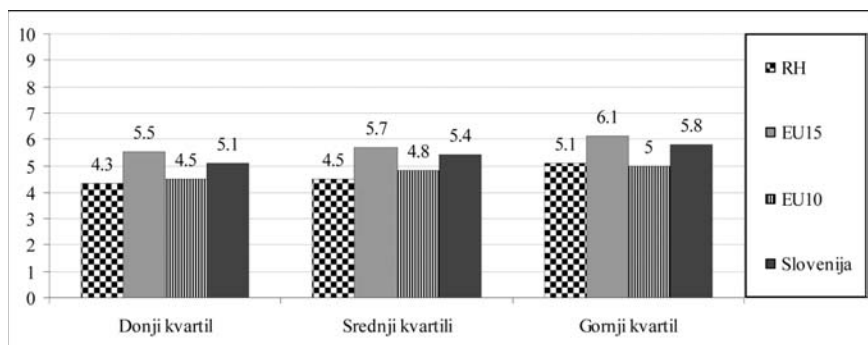

4. Sociokulturni kapital siromašnih

Analizu socijalnog kapitala siromašnih započeti ćemo s analizom općeg povjerenja u društvu. Početno je pitanje: u kojoj mjeri siromašni i nesiromašni hrvatski građani vjeruju članovima zajednice u kojoj žive? Razina općeg povjerenja zatim utječe na njihovu spremnost da surađuju s pojedincima koje osobno ne poznaju, a što je važno za funkcioniranje složenih i multikulturnih društava. Ako razinu povjerenja mjerimo na ljestvici od 1 do 10, onda je vidljivo da građani u zemljama EU15 u većoj mjeri vjeruju drugim ljudima nego građani u tranzicijskim zemljama, uključujući i Hrvatsku (slika 13). Zapravo, u Hrvatskoj nalazimo najnižu razinu općeg povjerenja u ljude (iznimka je jedino

kvartil najbogatijih). Valja napomenuti da građani Slovenije imaju više povjerenja u ljude nego građani Hrvatske i zemalja EU10. Isto je tako razvidno da razina povjerenja u ljude raste u svim zemljama s razinom dohotka. Drugim riječima, siromašniji su nepovjerljiviji prema drugim ljudima. Ne samo da siromašni u Hrvatskoj imaju manje povjerenja u ljude od nesiromašnih, već su nepovjerljiviji od siromašnih u drugim zemljama EU (iako razlika u odnosu na prosjek zemalja EU10 nije tako velika). Nižu razinu općeg povjerenja među siromašnima u Hrvatskoj i tranzicijskim zemljama moguće je objasniti nepovoljnim ekonomskim i socijalnim trendovima koji su pratili raspad socijalističkih društava. Zasiurno su u Hrvatskoj tom nepovjerenju pridonijela vrlo negativna iskustva pretvorbe i privatizacije društvenog vlasništva i uključenost struktura vlasti u te procese.

Slika 13. Može li se većini ljudi vjerovati* (18+)

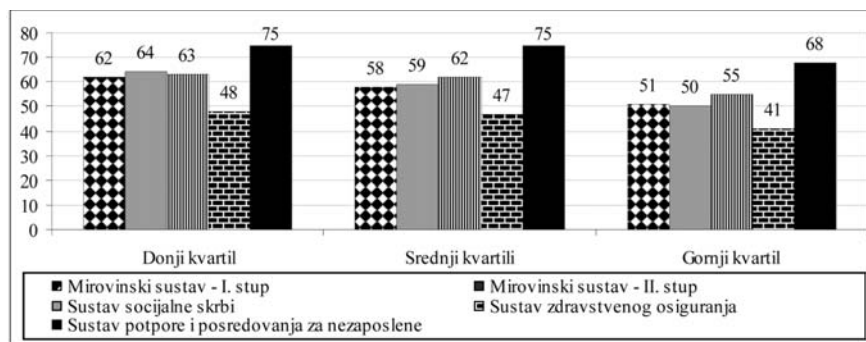

* Razina povjerenja mjerena je na ljestvici od 1 do 10 (1 = »u odnosima s ljudima nikad dovoljno opreza«, 10 = »većini ljudi može se vjerovati«).

Za pretpostaviti je da je opće povjerenje u ljude povezano s povjerenjem u pojedinačne institucije ili sustave. Upitnik o kvaliteti života sadržavao je pitanja koje se odnose na povjerenje u ključne socijalne sustave, koji su posebice važni za siromašne i one s nižim primanjima. Međutim, spomenuti podaci nisu bili dostupni za zemlje EU. Stoga smo mogli jedino usporediti razinu povjerenja u socijalne sustave u Hrvatskoj s obzirom na dohodovne kvartile. Pored općeg nepovjerenja, u Hrvatskoj postoji visoka razina nepovjerenja u so-

cijalne sustave, bez obzira na dohodovne kvartile (slika 14). Razlike u razini povjerenja male su ili zanemarive između siromašnih (donjega kvartila) i srednjih kvartila. Građani s najvećim dohocima imaju i više povjerenja u socijalne sustave. Nešto viša razina povjerenja najbogatijih građana u socijalne sustave dijelom se može objasniti njihovim rijetkim ili sporadičnim kontaktima s većinom tih sustava (u tom je kvartilu najmanje umirovljenika, nezaposlenih, onih s lošim zdravljem i posebice onih koji se obraćaju sustavu socijalne skrbi). U svim je kvartilima najviše nepovjerenja u sustav koji pruža potpore i posreduje pri zapošljavanju. To upućuje na slabu učinkovitost ovog sustava (visoka nezaposlenost, niske novčane naknade za nezaposlene) i činjenicu da se mnogi povlače iz njega (prestaju se registrirati kao nezaposleni), iako nemaju (odgovarajuće) zaposlenje. Siromašni građani imaju sličnu razinu nepovjerenja u mirovinski sustav i sustav socijalne skrbi (između 62–64% ima vrlo malo ili nimalo povjerenja u spomenute sustave). I jedan i drugi sustav obilježava vrlo niska razina naknada (mirovina i socijalnih pomoći). Nešto je viša razina povjerenja u sustav zdravstvenog osiguranja. Možemo reći da u Hrvatskoj siromašni (ali i nesiromašni) izražavaju nepovjerenje kako u socijalne sustave koji se temelje na načelu osiguranja (mirovinski, zdravstveni i sustav zaštite od nezaposlenosti), tako i u sustave koji pružaju diskrecijske naknade (socijalna skrb).

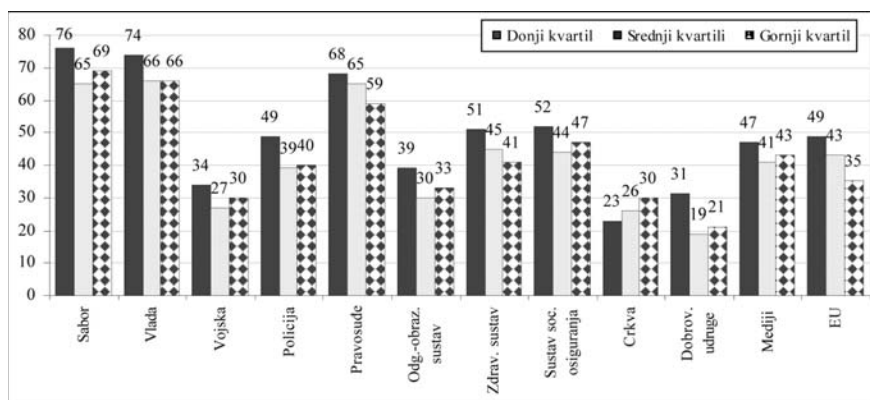
Slika 14. Povjerenje u javne socijalne sustave u RH* (18+)

* Podaci (%) se odnose samo na one koji su odgovorili da imaju »vrlo malo« ili »nimalo« povjerenja.

S obzirom da istraživanje o kvaliteti života iz 2006. godine nije sadržavalo pitanja o povjerenju u druge institucije društva, iskoristili smo Caritasovo istraživanje iz 2004. godine kako bismo usporedili razinu (ne)povjerenja u političke i nepolitičke institucije (slika 15). Slični podaci za zemlje EU nisu nam bili dostupni. Institucije i sustave možemo grubo podijeliti u tri kategorije, s obzirom na razinu (ne)povjerenja: u prvu kategoriju ulaze političke institucije (Sabor i Vlada) te pravosudni sustav, prema kojima i siromašni i nesiromašni građani iskazuju najviše nepovjerenja; u drugoj su kategoriji institucije prema kojima građani pokazuju umjereno nepovjerenje (zdravstveni sustav, sustav socijalnog osiguranja, mediji, EU, policija); treća kategorija uključuje institucije i sustave u koje ispitanici imaju najviše povjerenja (Crkva, dobrovoljne udruge, vojska, odgojno-obrazovni sustav). Dakle, i siromašni (donji kvartil) i nesiromašni (srednji i gornji kvartil) slično kategoriziraju institucije s obzirom na razinu (ne)povjerenja. Međutim, siromašni imaju veću razinu nepovjerenja u gotovo sve sustave i institucije od nesiromašnih. Jedina institucija

Slika 15. Povjerenje u različite institucije i sustave u RH* (18+) (2004.)

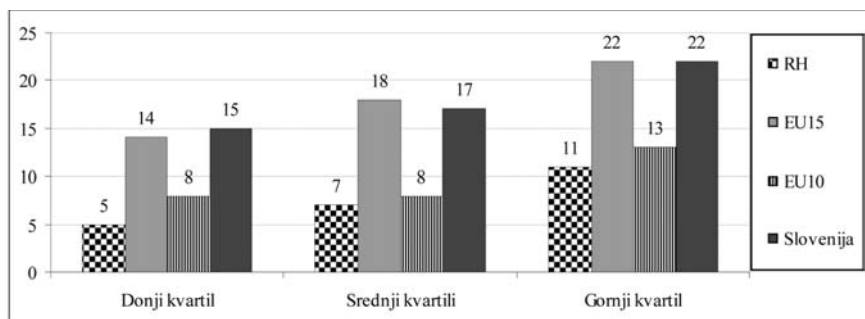
* Podaci (%) se odnose samo na one koji su odgovorili da imaju »vrlo malo« ili »nimalo« povjerenja.

Izvor: Praćenje siromaštva u Hrvatskoj, istraživanje koje su početkom 2004. godine proveli hrvatski Caritas i Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve.

kojoj siromašni više vjeruju nego nesiromašni je Crkva. Najveće razlike u razini povjerenja između siromašnih i nesiromašnih odnose se na dobrovoljne udruge i EU. Siromašni imaju najviše nepovjerenja u političke institucije i pravosuđe, ali odmah iza njih slijede javni socijalni sustavi. Najviše povjerenja siromašni imaju u organizacije i udruge civilnoga društva.

Prilikom analize socijalnog kapitala siromašnih važno je utvrditi sudjelovanje siromašnih u različitim socijalnim mrežama i organizacijama: dobrotvornima, sindikalnima, političkim i drugima. Sudjelovanjem u socijalnim mrežama siromašni mogu ostvariti određene ciljeve koji se ne mogu postići individualnom akcijom, doći do korisnih informacija, dobiti potporu kada im je potrebna. Članstvo i sudjelovanje u socijalnim mrežama pridonose osnaživanju siromašnih. Slika 16 potvrđuje dobro poznatu pretpostavku da siromašni slabije sudjeluju u radu dobrovoljnih organizacija i u volonterskim aktivnostima. To je karakteristično kako za Hrvatsku, tako i za zemlje EU. To se može objasniti činjenicom da siromašni imaju manje vremena koje mogu posvetiti djelatnostima i organizacijama neprofitnog karaktera. Najveći dio vremena siromašni su prisiljeni trošiti na osiguravanje sredstava za preživljavanje. Hrvatski građani, bilo siromašni ili nesiromašni, rjeđe su uključeni u aktivnosti dobrotvornih organizacija, posebice u odnosu na zemlje EU15 ili Sloveniju. Hrvatski građani iz srednjih i

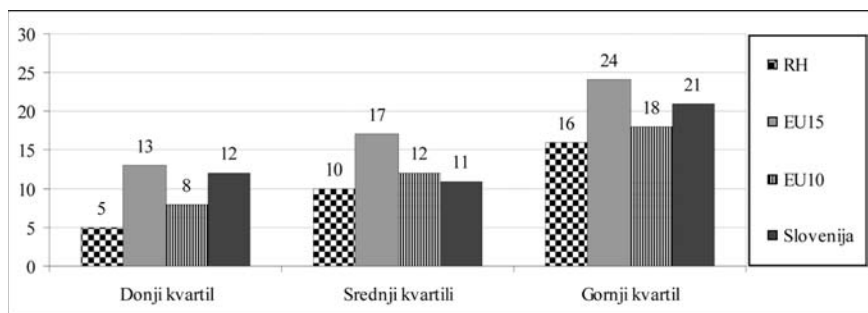
Slika 16. Udio (%) ispitanika koji su u posljednjih mjesec dana prisustvovali sastanku dobrotvorne organizacije ili obavljali rad za dobrovoljnu organizaciju (18+)

gornjeg kvartila prisustvuju sastancima dobrotvornih organizacija ili sudjeluju u volonterskom radu otprilike dvostruko rjeđe nego građani EU15 ili Slovenije, a siromašni čak trostruko rjeđe nego siromašni u zemljama EU15 i Sloveniji. Siromašni i nesiromašni u zemljama EU10 također češće participiraju u volonterskim i dobrotvornim organizacijama nego siromašni i nesiromašni u Hrvatskoj, ali te su razlike u participaciji relativno male.

Slične obrasce participacije nalazimo i u političkim procesima i organizacijama. Siromašni u Hrvatskoj rjeđe od siromašnih iz Slovenije i obiju grupacija zemalja EU aktivno sudjeluju u radu sindikata, političkih stranaka ili se angažiraju u protestnim aktivnostima (slika 17). Siromašni u Hrvatskoj u istom su udjelu aktivni u dobrotvornim organizacijama te političkim, sindikalnim i sličnim organizacijama (5%).

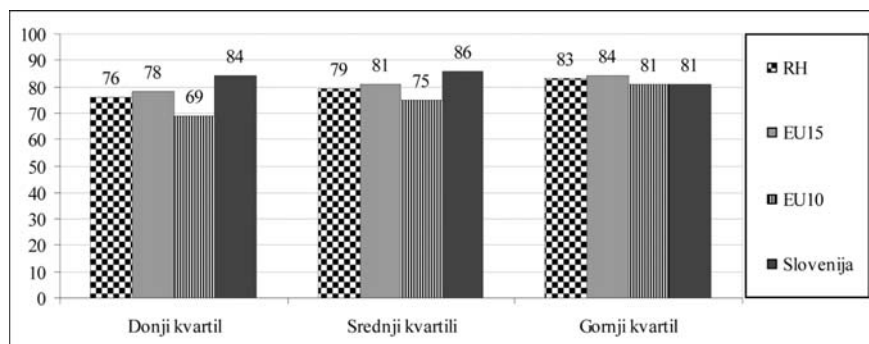
Slika 17. Udio (%) ispitanika koji su u posljednjih godinu dana prisustvovali sastanku sindikata, političke stranke, sudjelovali u protestu ili demonstracijama, odnosno kontaktirali političara ili javnog dužnosnika (18+)

Kada se politička participacija mjeri izlaskom na izbore, razlike između Hrvatske i zemalja EU relativno su male, bez obzira na dohodne kvartile (slika 18). Podjednak broj siromašnih u Hrvatskoj i zemljama EU15 (oko 3/4) izašao je na posljednje nacionalne izbore (taj je broj nešto veći u Sloveniji, a manji u zemljama EU10). Manje razlike između zemalja u pogledu participacije siromašnih na nacionalnim izborima mogu se objasniti činjenicom da izlazak na izbore

ne zahtijeva veliki utrošak vremena ili drugih individualnih resursa kao sudjelovanje u dobrotvornom radu ili prisustvovanje sastancima političkih i interesnih organizacija.

Slika 18. Udio (%) ispitanika koji su glasovali na posljednjim nacionalnim izborima (18+)

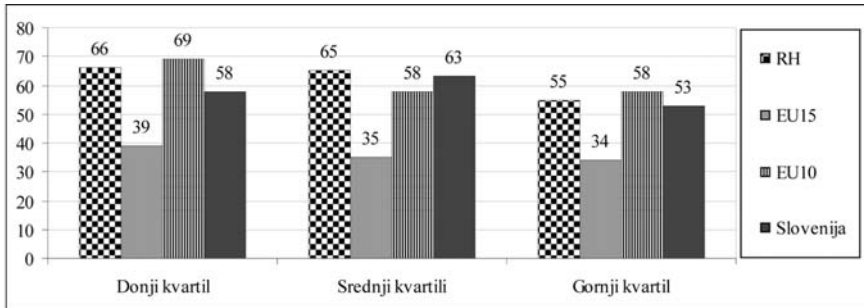
Pored povjerenja i udruživanja, važna komponenta socijalnog kapitala jest poštivanje zakonitosti i normi (civilnost). Poštivanje normi mjereno je na indirektan način, tj. ispitanike se pitalo u kojoj su mjeri građani prisiljeni raditi stvari kojima se krše društvene norme (slika 19), te koja je važnost rada za društveni uspjeh (slika 20). Zapravo se istraživala percepcija kršenja normi. Poštivanje normi (odnosno pridržavanje zakona) utječe, prije svega, na sigurnost ljudi. Na primjer, izloženost imovinskom kriminalitetu veća je među osobama s visokim ekonomskim standardom te među siromašnima, odnosno među osobama sa socijalnim problemima (Larsson, 2006.). Povećana izloženost siromašnih različitim oblicima kriminaliteta obično se objašnjava činjenicom da siromašni žive u zajednicama s većim rizikom kriminala te imaju životne stilove i svakodnevne navike (rutine) koje im otežavaju nadziranje imovine i izlažu ih potencijalnim prijestupnicima. S druge strane, ako je u društvu rašireno izbjegavanje pravila i korupcija, negativne posljedice takva stanja posebice osjećaju najsiromašniji. Siromašni u pravilu nisu u stanju ostvariti svoja prava neformalnim putovima ili uz pomoć »veza«, jer

raspolažu manjim brojem informacija ili manjim resursima. Raširena korupcija implicira manje povjerenje u vlast i službene institucije, što znači da se smanjuju i mogućnosti siromašnih da formalnim kanalima znatnije ublaže vlastito siromaštvo. Treće, ako su pojedinci uvjereni da mnogi u društvu krše pravila i prolaze nekažnjeno, to može biti frustrirajuće za one koji se pridržavaju pravila. Isto tako, time slabe središnje vrijednosti u društvu i pojedinci su manje spremni udruživati se i zajednički djelovati na legalan način. Tamo gdje slabi vrijednost rada kao instrumenta društvenog uspjeha, veće su šanse za razvoj korupcije i za nelegitimno osvajanje društvenih »nagrada«. Upravo je u Hrvatskoj rašireno uvjerenje da je puno bezakonja bilo u privatizaciji, da je nekolicina ostvarila veliku dobit za sebe i da nitko za nezakonnosti nije odgovarao.

Slika 19 pokazuje da je u tranzicijskim zemljama znatno raširenije uvjerenje da su ljudi prisiljeni kršiti norme i nelegalno se ponašati kako bi napredovali u društvu nego u zemljama EU15. Također, nema velikih razlika između siromašnih i nesiromašnih u zemljama EU15 u pogledu percepcije jesu li ljudi prisiljeni raditi stvari koje nisu ispravne. Na drugoj strani, preko polovice ispitanika iz gornjeg kvartila i oko dvije trećine ispitanika iz donjeg i srednjih kvartila u Hrvatskoj slaže se da je čovjek prisiljen raditi neispravne stvari da bi uspio. Iako razlike nisu tako izražene kao u slučaju nekih drugih komponenti socijalnoga kapitala, ipak u svim zemljama siromašni se u većem broju slažu s tvrdnjom da čovjek mora raditi stvari koje nisu u skladu s pravilima, da bi uspio i napredovao u društvu.

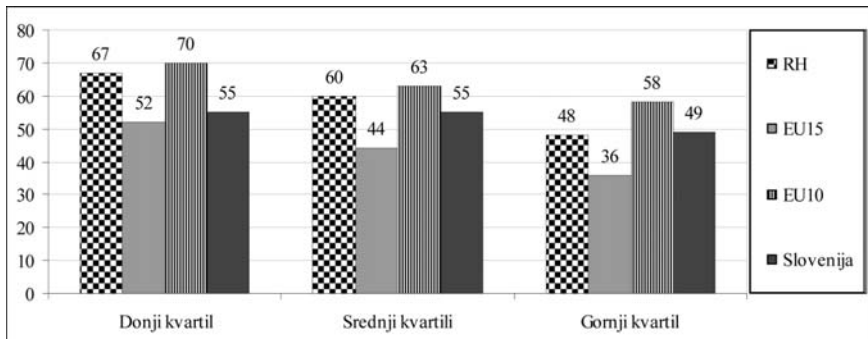
Isto tako, građani u tranzicijskim zemljama i u Hrvatskoj rjeđe vjeruju da je rad najvažnije sredstvo uspjeha (slika 20). Ponovno u svim zemljama takvu tvrdnju više podržavaju siromašni. U svim zemljama više od polovice siromašnih slaže se da je sreća važnija od napornog rada (s tim se slaže i više od polovice nesiromašnih u Hrvatskoj i zemljama EU10). Međutim, sa spomenutom tvrdnjom slaže se više siromašnih u Hrvatskoj (67%) i zemljama EU10 (70%) nego u Sloveniji (55%) i zemljama EU15 (52%). Stajalište da je rad manje važan za društveni i individualni uspjeh može biti povezano s manjim zalaganjem na radnom mjestu, ili s većim povlačenjem s tržišta rada (problem neaktivnih).

Slika 19. Kako bi napredovao u današnje vrijeme, čovjek je prisiljen raditi stvari koje nisu ispravne* (18+)

* Podaci (%) se odnose samo na one koji su odgovorili »potpuno se slažem« ili »donekle se slažem«.

Slika 20. Za uspjeh je važnija sreća nego naporan rad* (18+)

* Podaci (%) se odnose samo na one koji su odgovorili »potpuno se slažem« ili »donekle se slažem«.

5. Zaključak

Ova je studija potvrdila da je siromaštvo višedimenzionalni fenomen. Biti siromašan ne znači samo biti bez financijskih sredstava za život, već imati lošije zdravlje, niža obrazovna postignuća, sužene socijalne mreže, manje povjerenja u ljude i slabiju participaciju u društvenom i političkom životu. Siromašni u Hrvatskoj, ali i u zem-

ljama EU, raspolazu nižom razinom ljudskog i socijalnog kapitala nego nesiromašni, što negativno utječe na njihove mogućnosti da pobjegnu iz »začaranoga kruga« siromaštva. Ljudski i socijalni kapital siromašnih u Hrvatskoj razlikuje se od ljudskog i socijalnog kapitala siromašnih u zemljama EU. Siromašni u Hrvatskoj imaju nižu razinu ljudskog ili socijalnog kapitala nego siromašni u EU15, bez obzira na dimenziju ili komponentu kapitala. Tako, siromašni u Hrvatskoj imaju nepovoljniju obrazovnu strukturu i znatno rjeđe sudjeluju u programima obučavanja nego siromašni u starim ili novim članicama EU. Međutim, kada je u pitanju razumijevanje pisanog engleskog jezika i korištenje interneta, situacija je povoljnija u Hrvatskoj nego u zemljama EU10, ali nepovoljnija nego u Sloveniji i zemljama EU15. Udio siromašnih u Hrvatskoj koji procjenjuju vlastito zdravlje lošim sličan je udjelu siromašnih u zemljama EU10.

Siromašni u Hrvatskoj imaju manje povjerenja u ljude nego siromašni obiju grupacija zemalja EU. U okvirima Hrvatske, siromašni imaju veću razinu nepovjerenja u gotovo sve sustave i institucije nego nesiromašni. Najmanje povjerenja imaju u političke institucije, a najviše u organizacije i udruženja civilnoga društva. Jedina institucija u Hrvatskoj kojoj siromašni više vjeruju nego nesiromašni je Crkva. Valja reći da je vrlo niska razina povjerenja siromašnih u Hrvatskoj u sve javne socijalne sustave, što govori o slaboj učinkovitosti tih sustava.

Siromašni građani u Hrvatskoj rjeđe su uključeni u aktivnosti dobrotvornih organizacija, volonterski rad, političke procese i organizacije nego siromašni građani u zemljama EU. U gotovo svim tranzicijskim zemljama članicama EU i u Hrvatskoj je znatno raširenije uvjerenje među siromašnima i nesiromašnima da su ljudi prisiljeni kršiti norme i nelegalno se ponašati kako bi napredovali u društvu nego u zemljama EU15. Također, siromašni se u zemljama EU10 i u Hrvatskoj u većem broju slažu s tvrdnjom da je sreća važnija za uspjeh od napornoga rada nego siromašni u zemljama EU15.

Analizirani podaci sugeriraju da politika protiv siromaštva nužno mora sadržavati i mjere usmjerene na podizanje razine ljudskog i sociokulturnog kapitala siromašnih. Mnogi daju primat ljudskom

kapitalu pred socijalnim. Ljudski kapital je ne samo bitna odrednica dugoročnog ekonomskog rasta, on je intrinzična vrijednost po sebi, bez obzira na njegov doprinos ekonomskom rastu. Jedna od mogućih mjera jačanja ljudskog kapitala siromašnih u Hrvatskoj je produžavanje obveznoga školovanja na dio srednjoškolskog obrazovanja. Dosadašnje studije siromaštva u Hrvatskoj pokazuju da stjecanje bilo kakva oblika srednjeg obrazovanja znatno reducira rizik siromaštva. Ograničeni pristup obrazovanju lišava ljude šansi da sudjeluju u društvenom, ekonomskom, političkom i kulturnom životu zajednice. S druge strane, u Hrvatskoj je nužno veću pozornost posvetiti obrazovanju odraslih, odnosno uključiti veći broj siromašnih i nesiromašnih odraslih u cjeloživotno učenje i stjecanje znanja i vještina izvan formalnoga obrazovnog sustava. Isto tako, važno je poticati širenje elektroničke pismenosti među siromašnima. Stoga su u Zajedničkom memorandumu o socijalnom uključivanju Republike Hrvatske (2007.) predviđene mjere koje bi trebale omogućiti siromašnjim građanima da lakše dođu do informatičke opreme i pristupa internetu te ih osposobiti da se koriste informatičkim i komunikacijskim tehnologijama.

Imajući na umu da su mnogi uzročnici smrtnosti u Hrvatskoj povezani s određenim rizičnim ponašanjima, te da su neka rizična ponašanja raširena upravo među stanovništvom nižega socioekonomskog statusa, važno je razvijati preventivnu zdravstvenu skrb i zaštititi siromašnije građane od visokih zdravstvenih troškova jasno definiranim osnovnim paketima zdravstvenih usluga i oslobađanjem plaćanja participacije (posebice je to važno za stariju siromašnu populaciju, koja se više koristi zdravstvenim uslugama). Jedan korak prema razvoju preventivne zdravstvene zaštite je omogućavanje sistematskih zdravstvenih pregleda nezaposlenima i drugim siromašnim skupinama, koje si to ne mogu priuštiti.

Obrazovne i zdravstvene politike te investicije u druge oblike ljudskog kapitala važne su s aspekta ekonomskog napretka i dohodovnih nejednakosti. Jednakost obrazovnih šansi je ključna pretpostavka pravednijeg društva. Kvaliteta javnih škola je vrlo važna za siromašnije obitelji, koje si ne mogu priuštiti privatne škole ili preseljenje u

područja s boljim školama. Oni su prisiljeni pohađati škole u svom susjedstvu, bez obzira kakve su kvalitete.

Naposljetku, potrebno je raditi na stvaranju ozračja za razvoj sociokulturnog kapitala (razvoj djelotvornoga pravosudnog sustava i državne uprave, suprotstavljanje štetnom oportunističkom i socijalnom klijenelizmu). Iako neki smatraju da se isticanje uloge civilnog društva i socijalnog kapitala može protumačiti kao posljedica neoliberalnih pritisaka prema smanjenju uloge države i redukciji socijalnih troškova (trend individualizacije socijalnog), ipak je nužno raditi na mobiliziranju siromašnih kako bi se čuo njihov glas u političkom životu (razvoj demokracije). Osim toga, nužno je »otvoriti« civilno društvo za siromašne, kako bi se osjećali punopravnim članovima društvene zajednice (važno je povećati socijalni kapital siromašnih, da bi se izbjegli potencijalni socijalni konflikti). Borba protiv siromaštva ne smije pretvoriti siromašne u pasivne i dugoročne korisnike socijalnih programa, već treba jačati kapacitete siromašnih, da mogu sami zadovoljavati svoje potrebe, rješavati probleme ili poboljšavati kvalitetu života. Strategije socijalnog kapitala mogu voditi redukciji siromaštva ako se kombiniraju s drugim redistributivnim mjerama socijalne politike. Socijalni kapital ne može nadomjestiti klasične mjere redistribucije, investiranja u ljudski kapital (zdravlje, obrazovanje) i dosljedne provedbe ljudskih prava.

Literatura

- Arendt D. (2003.): *The Quality of Life Survey*. Fieldwork Technical Report, Hilversum: GfK INTOMART.
- Becker, G. (1993.): *Human Capital*. 3rd edition, Chicago: University of Chicago Press.
- Bežovan, G. (2004.): *Civilno društvo*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Bloom, D. E.; Canning, D. (2003.): The Health and Poverty of Nations: From Theory to Practice. *Journal of Human Development* 1: 47–71.
- Coleman, J. (1988.): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology* 94: 95–120.
- Gomart, E. (2000.): *Social Assessment of Poverty in Croatia*, in: Croatia Economic Vulnerability and Welfare Study, Volume 2: Technical Papers, Washington: World Bank.

- Hyggen, C. (2006.): Risks and Resources: Social Capital among Social Assistance Recipients in Norway. *Social Policy & Administration* 5: 493–508.
- Kumlin, S.; Rothstein, B. (2005.): Making and Breaking Social Capital – the Impact of Welfare-State Institutions. *Comparative Political Studies* 4: 339–365.
- Larsson, D. (2006.): Exposure to Property Crime as a Consequence of Poverty. *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention* 1: 45–60.
- Lockhart, W. H. (2005.): Building Bridges and Bonds: Generating Social Capital in Secular and Faith-Based Poverty-to-Work Programs. *Sociology of Religion* 1: 45–60.
- Matković, T. (2007.): *Obrazovanje i vještine*, u: UNDP Kvaliteta života u Hrvatskoj: regionalne nejednakosti, Zagreb: UNDP Hrvatska.
- Narayan, D. (1999.): *Bonds and Bridges: Social Capital and Poverty*. Policy Research Working Paper, No. 2167. Washington, D. C.: World Bank.
- Øyen, E. (2002.): *Social Capital Formation: A Poverty Reducing Strategy?*, in: UNESCO Social Capital and Poverty Reduction, Paris: UNESCO.
- Pascall, G. (2006.): *Health inequalities*, in: Fitzpatrick, T.; Kwon, H. J.; Manning, N.; Midgley, J.; Pascall, G. (eds.): *International Encyclopedia of Social Policy*. London and New York: Routledge.
- Payne, G. (ed.) (2006.): *Social Divisions*. 2nd edition. Houndmills: Palgrave MacMillan.
- Putnam, R. (1993.): *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. (2000.): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Rimac, I.; Štulhofer, A. (2004.): *Sociokulturne vrijednosti, gospodarska razvijenost i politička stabilnost kao čimbenici povjerenja u Europsku uniju*, u: Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: izazovi institucionalnih prilagodbi, Zagreb: Institut za javne financije i Friedrich Ebert Stiftung.
- Rose, R. (1998.): *Getting Things Done in an Anti-Modern Society: Social Capital Networks in Russia*. Social Capital Initiative, Working Paper, No. 6. Washington: World Bank.
- Schultz, T. W. (1961.): Investment in Human Capital. *American Economic Review* 1: 1–15.
- Šalaj, B. (2007.): *Socijalni kapital*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Šućur, Z. (2001.): *Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji*. Zagreb: Pravni fakultet.
- Šućur, Z. (2005.): Siromaštvo i socijalni transferi u Hrvatskoj. *Financijska teorija i praksa* 1: 37–58.
- Šućur, Z. (2006.): Objektivno i subjektivno siromaštvo u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku* 3–4: 237–255.
- Šućur, Z.; Zrinščak, S. (2007.): Differences that Hurt: Self-Perceived Health Inequalities in Croatia and the European Union. *Croatian Medical Journal* 5: 653–666.

- Tilak, J. B. G. (2002.): Education and Poverty. *Journal of Human Development* 2: 191–207.
- UNDP (2001.): *Izviješće o društvenom razvoju – Hrvatska 2001*. Zagreb: Ekonomski institut.
- UNDP (2003.): *Izviješće o društvenom razvoju – Hrvatska 2002*. Zagreb: Ekonomski institut.
- UNDP (2007.): *Kvaliteta života u Hrvatskoj: regionalne nejednakosti*. Zagreb: UNDP Hrvatska.
- Wollebæk, D. (2003.): Participation and Social Capital Formation: Norway in a Comparative Perspective. *Scandinavian Political Studies* 1: 67–91.
- Woolcock, M. (2002.): *Social Capital in Theory and Practice: Reducing Poverty by Building Partnerships between States, Markets and Civil Society*, in: UNESCO Social Capital and Poverty Reduction, Paris: UNESCO.
- World Bank (2000.): *Croatia Economic Vulnerability and Welfare Study*. Washington: World Bank.
- World Bank (2006.): *Croatia: Living Standard Assessment*. Volume 2: Background Papers. Washington: World Bank.
- Zajednički memorandum o socijalnom uključivanju Republike Hrvatske (2007.). Zagreb: Vlada RH i Europska komisija.